

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ ПОДАТНИХ ІНСПЕКТОРІВ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1885–1917 рр.): ДОЖОВТНЕВА ІСТОРІОГРАФІЯ

Стаття присвячена дослідженню історіографії створення та функціонування інституту податних інспекторів в Наддніпрянській Україні наприкінці XIX на початку XX ст. Дана наукова проблема була предметом дослідження багатьох тогочасних науковців та практиків, які залишили корпус різнопланових за проблематикою й шириною висвітлювання аспектів, формою і жанром праць.

Зроблено висновок про те, що незважаючи на наявність даних історіографічних джерел, особливо спадщини практичних працівників тогочасних фіскальних установ, ця проблема потребує подальшого глибокого розгляду, особливо щодо проблем соціалізації податківців, їхніх політичних уподобань, етнічної приналежності, а особливо діяльності російських фіскальних інститутів в Україні в період Першої світової війни.

Ключові слова: історіографія, податні інспектори, фіскальні органи, оподаткування, податкова політика, Наддніпрянська Україна.

Інститут податних інспекторів, як відомо, було створено відповідно до закону від 30 квітня 1885 р. За задумом законодавця, податний інспектор був виконавчим органом казенних палат, завідував певною податною дільницею. У 1897 р. вводиться інститут помічників інспекторів, яких закріплювали за найбільш складними дільницями. Для координації діяльності податківців та пошуку найбільш раціональних шляхів реалізації їх посадових обов'язків з урахуванням регіональних особливостей, керівництвом казенних палат проводилися з'їзди податних інспекторів у губерніях. На з'їзди виносилися найважливіші питання податкової політики та економічного розвитку регіону, зокрема селянське. З початком Першої світової війни діяльність податкових інспекторів ускладнилася, на них стали покладатися не властиві їм функції з мобілізації для потреб армії автомобілів і мотоциклів приватних і юридичних осіб, членство у міському присутствію з надання допомоги родинам військовослужбовців, визначали цінність конфіскованої у австрійських і німецьких підданих авто- і мототехніки та ін. А у 1916 р. після введення державного прибуткового податку навіть було збільшено кількість податкових дільниць і податних інспекторів.

Проблеми дожовтневої історіографії податкової політики на українських теренах наприкінці XIX — на початку XX ст. знайшли певне висвітлення у

---

* Годунова Лариса Василівна — аспірантка кафедри суспільних наук та документознавства Кіровоградського національного технічного університету.

науковій літературі, зокрема в працях Віктора Жвалюка¹, Олександра Головка², Василя Орлика³ та ін. На сьогодні як у вітчизняній так і в зарубіжній історичній науці немає спеціального історіографічного дослідження з проблем становлення та розвитку інституту податних інспекторів, який був одним із вагомих складових імперської системи російських органів податкового контролю в Наддніпрянській Україні наприкінці XIX — на початку XX ст.

Наукові пошуки в галузі податкової політики Росії в українських землях, зокрема, проблем функціонування імперських фіскальних органів на території Наддніпрянської України наприкінці XIX — на початку XX ст. засвідчують, що ця проблематика знайшла певне висвітлення у тогочасній науковій літературі. Перш за все вона є предметом дослідження багатьох тогочасних науковців та практиків, які залишили корпус різнопланових за проблематикою й шириною висвітлювання аспектів, формою і жанром праць.

Аналізуючи проблеми діяльності фіскальних інститутів, не можна залишити поза увагою творчий доробок професора Івана Озерова, котрий у своїх працях приділяв значну увагу й питанням організації податкового контролю в

---

¹ Жвалюк В.Р. Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині XIX — на початку XX ст.: Організаційно-правові засади діяльності / В.Р. Жвалюк. — К.: Атіка, 2001. — 161 с.

² Головка О.М. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець XVIII — початок XX ст.): історико-правове дослідження / О.М. Головка. — Х.: СІМ, 2005. — 448 с.; Головка О.М. Апарат управління фінансами Російської імперії на українських землях у роки Першої світової війни: історико-правова характеристика / О.М. Головка // Право України. — 2005. — № 3. — С. 129–131; Головка О.М. Організаційно-правові засади фінансової адміністрації Російської імперії у дореволюційній історіографії / О.М. Головка // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — 2005. — Вип. 30. — С. 286–293; Головка О.М. Теоретичні засади історико-правового дослідження фінансової адміністрації Російської імперії в Україні (кінець XVIII — початок XX ст.) / О.М. Головка // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2005. — № 3. — С. 27–32.

³ Орлик В.М. До питання історії міністерства фінансів Російської імперії кінця XVIII — початку XX ст. / В.М. Орлик // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. — 2004. — Вип. 2 (26). — С. 179–185; Орлик В.М. Податкові органи Російської імперії в Україні (XIX — початок XX ст.) / В.М. Орлик // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. — 2004. — Вип. 4 (28). — С. 239–247; Орлик В.М. Проблеми історії податкової політики Російської імперії в українському селі кінця XVIII — початку XX ст. в «аграрній» історіографії / В.М. Орлик // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Випуск 27. — К.: Інститут історії НАН України, 2004. — С. 224–239; Орлик В.М. Податкові органи Російської імперії в Україні (історіографія проблеми) / В.М. Орлик // Український історичний журнал, 2005. — № 4 (463). — С. 190–199; Орлик В.М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII — початку XX ст. [Електронний ресурс] / В.М. Орлик // Історія науки і біографістика. — 2010. — Вип. 2. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf. — Заголовок з екрана.

Російській імперії⁴. Особливу увагу формуванню органів контролю за стягненням податкових платежів до бюджету, зокрема податкових органів, було приділено у праці І. Озерова «Основи фінансової науки»⁵. Розглядаючи еволюцію системи оподаткування, автор підводить до того, що у процесі удосконалення механізму стягнення податків у держави неминуче виникає потреба у створенні спеціального податкового органу, на який би покладался ряд функцій по реалізації державної податкової політики. Саме на стадії розвинутої форми стягнення податків установлюється тенденція зближення держави до платників податків, «в цей час зазвичай у державі створюються спеціальні органи для стягнення»⁶ податків. Автором розглянуто увесь шлях розвитку інституту податних інспекторів від його створення 1885 року до 1909 року. Учений показав і роль податківців Наддніпрянської України у цьому складному процесі становлення даної фінансової інституції, зазначаючи, що податні інспектори, вперше в імперії, у 1890 році, були залучені херсонським губернатором до безпосередньої участі як у зборі податей, так і для перевірки ведення обліку волосними та сільськими товариствами, зібравши таким чином відомості щодо платоспроможності населення регіону. Даний експеримент, як указує автор, виявився досить успішним, отримав схвалення імператора Олександра III, а міністр внутрішніх справ, у підпорядкуванні якого знаходилися цивільні губернатори, у травні 1892 року визнав необхідність наслідування діяльності херсонського губернатора⁷. Особлива увага приділена Іваном Озеровим підсумкам фінансової реформи 1899 року, яка перш за все стосувалася удосконаленню інституту спеціальних збирачів податей — податним інспекторам. Саме цією реформою було розширено функції і повноваження податних інспекторів, визначено функції помічників податних інспекторів, а поліцію було відсторонено від нагляду за стягненням податків. Крім того було чітко визначено підконтрольність податних інспекторів «что руководство, непосредственный надзор и ревизия делопроизводства податных инспекторов и их помощников принадлежат в каждой губернии управляющему казённой палатой»⁸. Окремо зазначено, що «для поднятия престижа податных инспекторов: для этого признано необходимым, чтобы в случае упущений и неправильных действий дознание на месте производил сам управляющий казённой палатой или его помощник»⁹. У цілому автором було дано високу оцінку діяльності податних інспекторів «оценивая по достоинству

---

⁴ *Озеров И.Х.* Экономическая Россия и ее финансовая политика на исходе XIX и в н. XX века / *Озеров И.Х.* — М., 1905; *Озеров И.Х.* Финансовая реформа в России / *Озеров И.Х.* — М., 1906.

⁵ *Озеров И.Х.* Основы финансовой науки: Бюджет. Формы взимания. Местные финансы. Государственный кредит / *Озеров И.Х.* — М.: ООО «ЮрИнфоР-Пресс», 2008. — 633 с.

⁶ Там же. — С. 143–144.

⁷ *Озеров И.Х.* Основы финансовой науки: Курс лекций / *И.Х. Озеров* // Учение об обыкновенных доходах / *И.Х. Озеров.* — М.: Тип-фия И. Сытина, 1911. — Вып. 1. — С. 76.

⁸ Там же. — С. 205.

⁹ Там же.

полезную деятельность института податных инспекторов»¹⁰, відзначено дієвість та ефективність їхніх з'їздів з метою обміну досвідом в оподаткуванні. Зауважено, що на утримання податних інспекторів у 1909 році було виділено 1.578.400 руб., на утримання помічників — 266.000 руб; на витрати за відраженнями — 588.300 руб, а всього — 2.938.400 руб.¹¹ Цілком погоджуємося із тезою сучасного українського дослідника історії податкових органів Віктора Жвалюка про те, що «праця І.Х. Озерова взагалі є одним із кращих взірців комплексного підходу щодо дослідження як питань правового регулювання податкової справи, так і її здійснення спеціально уповноваженими державними органами у дореволюційній юридичній історіографії»¹². Серед історіографічних джерел першої групи не можна залишити поза увагою й наукову спадщину відомого економіста Павла Гензеля¹³.

Окрім праць відомих науковців початку ХХ ст., важливим історіографічним джерелом слугують тогочасні спеціалізовані ювілейні видання, зокрема книги, присвячені 100-річчю Міністерства фінансів Російської імперії¹⁴ та 25-ти річчю введення інституту податних інспекторів¹⁵. Зупинимось детальніше на цих двох історіографічних джерелах. Ювілейне видання, підготовлене до 100-річчя Міністерства фінансів російської імперії, структурно складалося із двох частин, кожна з яких хронологічно поділена на періоди правління російських імператорів, а в кожному з таких періодів виділені розділи, присвячені тим чи іншим фінансовим інститутам. Проблеми становлення та функціонування інституту податних інспекторів розглядаються у другій частині видання в періоди царювання Олександра III та перших років правління Миколи II. Автори видання наголошують, що початково «податним инспекторам не отводилось определённой области дел, а только надзор за действиями других нефинансовых учреждений»¹⁶. У цій праці наводяться деякі статистичні дані щодо кількісного складу податних інспекторів, зокрема, вказується, що початково 1885 р. було введено 500 посад податних інспекторів, а згодом, у зв'язку із збільшенням кола обов'язків податківців, 1892 р. у зв'язку із змінами порядку оцінки нерухомого

---

¹⁰ Там же. — С. 204.

¹¹ Там же. — С. 207.

¹² Жвалюк В.Р. Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст.: Організаційно-правові засади діяльності / В.Р. Жвалюк. — К.: Атіка, 2001. — С. 12.

¹³ Гензель П.П. Новейшие изменения в действующем положении о государственном промысловом налоге // Русское экономическое обозрение. 1900. — № 9. — С. 49–60; Гензель П.П. Обзор финансовых мер к немедленному осуществлению для покрытия предстоящих дефицитов в государственном бюджете России // Финансовая реформа в России. — М., 1917. — Вып. II. 4.+48 с.

¹⁴ Министерство финансов, 1802–1902. Исторический обзор: в 2 ч. — СПб.: Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1902.

¹⁵ Податная инспекция в России (1885–1910): Очерк деятельности податной инспекции за 25 лет ее существования. — СПб.: Тип. И.И. Сойкина, 1910. — 210 с.

¹⁶ Министерство финансов, 1802–1902. Исторический обзор: в 2 ч. — СПб.: Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1902. — С. 35.

майна для земського оподаткування додано ще 111 посад, 1893 р. через введення квартирного податку ще 60 посад, а наприкінці правління Олександра III в імперії було 769 податних інспекторів¹⁷. Щодо діяльності податних інспекторів у перші роки правління Миколи II, то автори цього видання підкреслюють значне посилення ролі даного фіскального інституту в організації оподаткування на місцях та збільшення їхньої штатної чисельності у 1897 р. на 40 осіб і введенням початково 150 посад помічників податних інспекторів¹⁸. Значна увага авторів видання приділена впорядкуванню діяльності податних інспекторів та їхніх помічників відповідно до Положення від 24 травня 1899 р. Так в книзі зазначається, що вказаний нормативно-правовий акт визначав основні засади організації податкового контролю, зокрема умови призначення на посади податних інспекторів та їхніх помічників, «а именно требование, для занятия этих должностей, высшего образовательного ценза и подготовительных занятий при казённых палатах; порядок сношения инспекторов с правительственными, общественными и сословными учреждениями, а также с частными лицами; подчинение их деятельности непосредственному надзору управляющего местною казенною палатою; круг ведомства чинов податного надзора, применительно к действующим законоположениям; наконец, обязанность чинов податной инспекции, в случае обнаружения неправильных действий по предметам, относящимся до податной части, доводить о том до сведений подлежащих правительственных и общественных учреждений и должностных лиц, вместе с предложениями о тех мерах, которыми неправильности эти могли бы быть устранены»¹⁹. Проте найбільше уваги у цій праці приділено реформуванню процесу стягнення окладних (прямих) податків відповідно до закону від 23 червня 1899 р., яким на податних інспекторів покладалися раніше не властиві цій інституції фіскальні функції²⁰. Аналізуючи розширення повноважень податних інспекторів, автори видання вказують, що станом на 1902 р. кількість податних інспекторів зросла до 1017, а їхніх помічників до 266²¹. Проте, ювілейне видання є ювілейним, у ньому залишилися поза увагою ряд важливих проблем діяльності тогочасних податківців і, перш за все, корупції, яка була завжди супутницею імперських установ у Російській імперії. Окрім того, за парадно-офіційними лаштунками книги залишилися платники податків та регіональні, конфесійні й етнічні аспекти їхньої діяльності.

Щодо другого, згаданого вище, ювілейного видання на честь 25-ти річчя введення інституту податних інспекторів, то цей нарис, не зважаючи на задекларовану у виданні позицію про те, що воно не є науковими дослідженням, усе ж, завдяки використанню фактичних матеріалів наданих департаментами окладних та неокладних зборів, на сьогодні без перебільшення є вагомим джерелом до вивчення становлення та діяльності такого спеціального фіскального

---

¹⁷ Там же. — С. 40.

¹⁸ Там же. — С. 355.

¹⁹ Там же. — С. 358.

²⁰ Там же. — С. 359–360.

²¹ Там же, с. 361.

органу як податкова інспекція. Так, зокрема, в згаданому виданні містяться відомості, щодо освітнього цензу перших 222 податних інспекторів, в рядах котрих були люди як із вищою (45%), так і середньою (33,78%) та нижчою (21,18%) освітами з різною кваліфікацією (в т.ч. медичною, військовою, духовною)²². Звичайно, для нової спеціальності податного інспектора людям необхідно було виписувати «подробные указания, которыми они должны руководствоваться при исполнении возложенных на них служебных обязанностей»²³ у відповідних інструкціях та наказах, які були охарактеризовані авторами видання. За 13 років діяльності цього інституту виявилось ряд недоліків законодавства, які породжували проблеми у роботі податних інспекторів — «несоответствие объёма обязанностей с объёмом прав делало положение податных инспекторов среди уездной администрации неопределённым и затрудняло им исполнение тех обязанностей, которые составляют суть их деятельности», яка хоч і була «в общем весьма плодотворная, не достигала, однако, той полноты, которая соответствовала бы целям, имевшимся в виду при учреждении этого института»²⁴. Автори нарису не могли залишити поза увагою згаданого вище Положення про податних інспекторів та їх помічників від 24 травня 1899 року та новий Наказ чинам податної інспекції, виданого на основі Положення. У праці відзначено, що правове регулювання діяльності податних інспекторів значно упорядковалось, вимоги вищезазначеного Наказу були приведені у відповідність до Закону, що давало можливість «ныне чины податной инспекции в своей деятельности могут, таким образом находить твёрдую опору в законе, тогда как до этого они основывали большую часть своих действий на требованиях Наказа, необязательных для других ведомств»²⁵. Крім того, Наказом для податних інспекторів та їхні помічників були встановлені правила діловодства, що давало можливість оптимізувати процес документообігу. Як і більшість авторів, які на початку ХХ століття у своїх працях розглядали проблеми оподаткування, а саме органи адміністрування податків активно аналізували вищезазначений Закон та його позитивне значення, автори цього ювілейного видання також зупинилися на основних його позиціях:

1. для податних інспекторів було встановлено освітній ценз на рівні вищого, за певним виключенням для тих працівників, які «при продолжительной службе проявили выдающиеся способности и отличное знание податного дела»²⁶;

2. уточнено підпорядкованість податних інспекторів на рівні виключно управляючого місцевою Казенною палатою;

3. суттєво розширено коло прав і обов'язків податних інспекторів при стягненні податків і зборів.

---

²² Податная инспекция в России (1885–1910): Очерк деятельности податной инспекции за 25 лет ее существования. — СПб.: Тип. И.И. Сойкина, 1910. — С. 33–34.

²³ Там же. — С. 35.

²⁴ Там же. — С. 96.

²⁵ Там же. — С. 110.

²⁶ Там же. — С. 98.

У підсумку, в нарисі на честь 25-ти річчя інституту податних інспекторів зазначено, що «хотя закон 24-го мая 1899 года не дал податным инспекторам в руки всего податного дела в полном объёме, не поставил их во главе самостоятельного уездного финансового управления, однако, основные начала организации податного надзора и его компетенция получили в нём ясное и определённое выражение, и роль податной инспекции для всех стала вполне понятной, что дало податным инспекторам занять подобающее им место среди должностных лиц уездной администрации»²⁷. Таким чином, аналізоване ювілейне видання дає дослідникам можливість зрозуміти проблеми функціонування інституту податних інспекторів, проте, як і видання, присвячене історії міністерства фінансів залишає податки знеособленими.

Найбільш інформативними щодо проблем діяльності органів податкового контролю, на наше переконання, є праці не просто сучасників досліджуваної епохи і навіть не відомих науковців тих часів, а практичних працівників, котрі у свої роботах не просто описували діяльність тих чи інших фіскальних інститутів, а показували наявність проблем у їхній діяльності й часом указували на можливі шляхи їх вирішення. Саме ці праці ми умовно віднесли до другої групи історіографічних джерел нашого дослідження. Саме до таких джерел належать праці податних інспекторів м. Харкова Антона Честухіна²⁸ та Івана Степаненка, начальника окладного відділу Київської казенної палати Петра Гаврика.

Так, зокрема, податковий інспектор 2-ї дільниці м. Харкова А. Честухін, в своїй праці виділяє більше 30 напрямків діяльності податних інспекторів²⁹, даний перелік яскраво ілюструє складність діяльності тогочасних податківців. За свідченням А. Честухіна, діяльність податкових інспекторів була досить складною і вони переважно не мали змоги виконувати усі свої функції однаково успішно, змушені були обирати на своїх дільницях найважливіше і те, що перебувало у незадовільному стані. Загалом уся їх діяльність полягала у «боротьбі з платником, який намагається уникнути сплати податку або заплатити його у якомога меншому розмірі»³⁰.

Щодо праць інших податних інспекторів, то не можна залишити поза увагою творчий спадок московського податківця І. Іноземцева та податного

---

²⁷ Там же. — С. 111.

²⁸ *Честухин А.А.* О практических приемах в деятельности податного инспектора: доклад / Честухин А.А. — Харьков: тип. «Печатное дело», 1909. — 43 с.; *Честухин А.А.* Практические приемы и указания по деятельности податного инспектора / Честухин А.А. — Харьков, 1911. — 62 с.; *Честухин А.А.* Конспект практических приемов по рассмотрению торговых книг / Честухин А.А. — М.: Изд. податных инспекторов г. Москвы, 1913. — 67 с.; *Честухин А.А.* Пособие для податных инспекторов при промысловом обложении предприятий по торговым книгам / Честухин А.А. — М.: Тип. Ф.Я. Пригорина, 1914. — 37 с.

²⁹ *Честухин А.А.* Практические приемы и указания по деятельности податного инспектора / Честухин А.А. — Харьков, 1911. — С. 9–10.

³⁰ Там же. — С. 11.

³¹ *Иноземцев А.Н.* Очерки и заметки податного инспектора / Иноземцев А.Н. — Златоуст: Тип. Т-ва Лебедева и Белякова, 1910. — Вып. 1. — 98 с.

інспектора м. Харкова І. Степаненка, котрий коментує податкове законодавство з питань стягнення податку на нерухоме майно, у тому числі й його адміністрування³².

Книга П. Гаврика «Основні завдання податної і оціночної справи»³³ вийшла в світ у 1912 році. Ця праця фактично була вказівником для податних інспекторів, земських та міських управ щодо різних питань, пов'язаних з податковими та оціночними справами. У цій роботі ґрунтовно у вигляді програм та інструкцій було викладено покрокові дії податних інспекторів у таких напрямках адміністрування податків: обстеження економічного стану великих міст; механізм обстеження економічного стану селян за окремими поселеннями; вказівки щодо ефективного стягнення недоїмок державних та земських зборів з селян та приватних власників нерухомого майна, а також недоїмок квартирного податку. При цьому звернуто увагу на документальне оформлення цієї роботи — складанні різних реєстрів, інвентарних книг, відомостей, земельних рахунків, «дабы все сведения об экономическом положении сельского населения в делопроизводстве Податного Инспектора сохранялись, желательно, чтобы они составляли собою особое дело, текущего характера, и по группировке заносились в отдельную книгу. Эта книга должна представлять собою настольную книгу Податного Инспектора и по его наблюдению за налогами с крестьянского селения»³⁴. Особлива увага приділена адмініструванню та діловодству податку з нерухомого майна, рекомендовано ведення по ньому «особого отдельного дела» або «самостоятельного дела по оценке» нерухомого майна, запропоновано ведення книг особових рахунків за подвірними ділянками, а по міській нерухомості «Податным инспекторам прежде всего надлежит произвести по городским поселениям самую точную регистрацию всех имуществ и изготовить инвентарные описи с полным и всесторонним обозначением состава этих имуществ»³⁵ у детальному порядку, рекомендовано проведення постійного спостереження за роботою оціночних комісій, щодо дотримання ними встановлених законодавством загальних правил оцінки нерухомостей та розкладки податку поміж домовласниками, особисто брати участь в засіданнях розкладочних комісій, вживати заходи по ліквідації недоїмок³⁶. Значна частина інструкцій для податних інспекторів у цій праці була присвячена тлумаченню законодавства та застосуванню практичного досвіду повітових оціночних комісій Київської губернії з визначення оцінки нерухомого майна по дохідності та порядку обрахунку середніх відсотків по окремим видам витрат на його утримання

---

³² *Степаненко И.Т.* Закон 6 июня 1910 г., Положение о государственном налоге с недвижимых имуществ в городах, посадах и местечках, за исключением посадов губерний Царства Польского с инструкцией министра финансов 10 дек. 1910 г., а также циркулярами и распоряжениями Министерства финансов и указами Правительствующего Сената / Степаненко И.Т. — Х., 1913. — 119 с. — (изд. до октября 1912 г.).

³³ *Гаврик П.Г.* Основные задачи податного и оценочного дела / Петр Гаврилович Гаврик. — К., Сп-б Издание книжного магазина Н.Я. Оглоблина, 1912. — 180 с.

³⁴ Там же. — С. 3.

³⁵ Там же. — С. 111.

³⁶ Там же. — С. 6–7, 16, 41.

(ремонт, страхування та охорону)³⁷. Окремі інструкції для роботи податного інспектора були присвячені адмініструванню квартирного податку, які полягали у правильності визначення бази оподаткування (податкові оцінки квартир, які базувалися на дохідності квартир) та веденні обліку відомостей (списків) по домовласникам з детальним описом в них всіх квартир, а також рекомендовано заходи, які необхідно проводити з неплатниками цього податку³⁸. У цій праці також було надано тлумачення певних податкових законів, що давало можливість визначити завдання та функції податних інспекторів під час справляння податків і зборів, враховуючи особливості об'єктів (земля, нерухоме майно, доходи) та суб'єктів оподаткування (селяни, робітники, підприємці, поміщики, священики). Звернуто увагу на порядок забезпечення повноти, достовірності, змістовності та своєчасності звітності податних інспекторів до Казенної палати по всіх вищезазначених податках, а також надано окремо інструкцію (програму) щодо написання пояснювальної записки до річного звіту³⁹. Варто зауважити, що у цій книзі був проведений аналіз проекту Закону про прибутковий податок, який Міністерство фінансів внесло на розгляд у 1909 р. до Державної думи, та було зазначено, що «непосредственными проводниками реформи в жизнь будут Податные Инспектора; посему им надлежит заблаговременно же самым тщательным образом к ней подготовиться»⁴⁰, тобто розпочати готувати матеріали для складання реєстрів (списків) платників прибуткового податку, розробляти механізми та прийоми обліку їхніх доходів з урахуванням видів і джерел. Незважаючи на те, що зазначений закон було прийнято у 1916 році, а вступив у дію він з 1 січня 1917 р.

Серед цього комплексу історіографічних джерел особливої уваги заслуговує книга Я. Козловського⁴¹, котрий обіймав посаду начальника відділення в Ліфляндській казенній палаті. Хоча дана праця й не розглядає діяльність казенних палат безпосередньо в наддніпрянській Україні, проте вона єдина в історіографії фундаментальна праця, присвячена безпосередньо історії казенних палат з часу їхнього створення у другій половині XVIII ст. до початку XX ст. Я. Козловський справедливо і цілком аргументовано указує, що після створення інституту податних інспекторів 1885 р. його функції були досить невизначеними, у повітах, як адміністративно-територіальних одиницях, вони не відігравали особливої ролі, а при виявленні тих чи інших порушень під час стягнення або розподілу податків і зборів мали повідомляти про них казенну палату, не вживаючи самостійно якихось заходів⁴². Невпорядкованість діяльності інституту податних інспекторів, на думку Я. Козловського, була наслідком позиції міністра фінансів Миколи Бунге, котрий вважав, що на основі новоствореного інституту податних

---

³⁷ Там же. — С. 115–173.

³⁸ Там же. — С. 9–10.

³⁹ Там же. — С. 17–20.

⁴⁰ Там же. — С. 174.

⁴¹ *Козловский Я.И.* Казенные палаты и подведомственные им учреждения в России: История и современное устройство их / Я.И. Козловский. — Рига, 1901. — 853 с.

⁴² Там же. — С. 771.

інспекторів з часом мала сформуватися нова система податкового адміністрування, тому початкова чітка регламентація їхньої діяльності була непотрібна⁴³.

Отже, проблеми створення та функціонування інституту податних інспекторів в Наддніпрянській Україні наприкінці XIX на початку XX ст. були предметом дослідження багатьох науковців та практиків, які залишили корпус різнопланових за проблематикою й шириною висвітлювання аспектів, формою і жанром праць. Проте, аналіз цього історіографічного комплексу свідчить, що незважаючи на наявність даних історіографічних джерел, особливо спадщини практичних працівників тогочасних фіскальних установ, ця проблема потребує подальшого глибокого розгляду, особливо щодо проблем соціалізації податківців, їхніх політичних уподобань, етнічної приналежності, а особливо діяльності російських фіскальних інститутів в Україні в період Першої світової війни.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНСТИТУТА ПОДАТНЫХ ИНСПЕКТОРОВ В ПРИДНЕПРОВСКОЙ УКРАИНЕ (1885–1917 гг.): ДООКТЯБРЬСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

Статья посвящена исследованию историографии создания и функционирования института податных инспекторов в Приднепровской Украине в конце XIX начале XX в. Данная научная проблема была предметом исследования многих тогдашних ученых и практиков, которые оставили корпус разноплановых по проблематике и шириной освещения аспектов, форме и жанру работ.

Сделан вывод о том, что несмотря на наличие данных историографических источников, особенно наследия практических работников тогдашних фискальных учреждений, эта проблема требует дальнейшего глубокого рассмотрения, особенно проблем социализации налогоплательщиков, их политических предпочтений, этнической принадлежности, особенно деятельности российских фискальных институтов в Украине в период Первой мировой войны.

Ключевые слова: историография, податные инспекторы, фискальные органы, налогообложения, налоговая политика, Надднепрянская Украины.

THE ACTIVITIES OF THE TAX INSPECTORS INSTITUTE IN DNIEPER UKRAINE (1885–1917 YEARS): PRE-OCTOBER HISTORIOGRAPHY

The article investigates the historiography of the establishment and functioning of the tax inspectors in Dnieper Ukraine in the late XIX — early XX century. This scientific issue has been the subject of study of many researchers and practitioners of that time who have left works which deal with diverse problems and have wide coverage of aspects, among which there are three major groups of works.

It is summed up that despite the availability of these historiographical sources, especially the heritage of contemporary practitioners of fiscal institutions, this

---

⁴³ Там же.

problem requires further in-depth consideration, especially on the issues of tax socialization, their political views, ethnical affiliation, and especially of the fiscal institutions activity in Ukraine during the World War I.

Keywords: *historiography, tax inspectors, fiscal authorities, taxation, tax policy, Dnieper Ukraine.*